

HET GEBRUIK VAN TWEELINGFORMULES IN HET NEDERLANDS EN HET TSJECHISCH

Kateřina Malkov-Křizov (Olomouc)

1. Inleiding

Vroeg of laat wordt elke student Nederlands met de zogenoemde tweelingformules geconfronteerd omdat deze vaste verbindingen te kust en te keur in het Nederlands voorkomen. In deze bijdrage worden de tweelingformules in de eerste plaats naar hun structuur beschreven. Vervolgens vergelijken we het gebruik van de tweelingformules in het Nederlands en in het Tsjechisch, onder andere op grond van voorbeelden uit de elektronische synchrone corpora van de Nederlandse en Tsjechische taal.

2. De structuur van tweelingformules in het Nederlands

Tweelingformules¹ onderscheiden zich van andere vaste woordverbindingen door hun structuur: twee (eventueel drie) - meestal semantisch verwante - woorden van dezelfde woordsoort zijn vast verbonden, meestal door een voegwoord en/of een voorzetsel (bijvoorbeeld: *in geuren en kleuren; frank en vrij; bloed, zweet en tranen*). De betekenis ervan is:

(...) een aan de combinatie van beide componenten gebonden metafoor, of nuancering, versterking of andere expressiviteit van de betekenis van een der componenten (Van Sterkenburg 1986: 48).²

Bij de tweelingformules genoemd in de elektronische versie van de veertiende uitgave van het *Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal* (hierna: GWNT) zijn onder het trefwoord 'dag' de volgende betekenisomschrijvingen te vinden: *voor dag en dauw*: 'voor de zon op is, zeer vroeg', *sinds jaar en dag*: 'al heel lang', *dag aan dag*: 'onafgebroken', *dag en nacht*: 'steeds'. Bij de vaste verbindingen is bovendien de woordcombinatie *dag en nacht* opgenomen met de betekenis 'het is een zeer groot verschil': *het is een verschil (als) van dag en nacht, het is de dag en de nacht; het scheidt of verschildt (als) dag en nacht*.

Tweelingformules kunnen bestaan uit diverse woordsoorten. Als constituenten kunnen hier niet alleen zelfstandige naamwoorden, maar ook bijwoorden, bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden voorkomen (*wijd en zijd, klein en groot, wikken en wegen*). Semantisch gezien kunnen deze constituenten in ruimere zin synoniemen zijn (*nooit ofte nimmer, in vuur en vlam, al iemands hebben en houden*). Vaak zijn het antoniemen (*hier en daar, op leven en dood, door dik en dun*) of hyponiemen (*met hand en tand, in hart en nieren, op water en brood*). Tweelingformules kunnen ook gebaseerd zijn op de herhaling van hetzelfde woord (*van tijd tot tijd, hand in hand, slag op slag*), op alliteratie (*in rep en roer, bont en blauw, schots en scheef*), op eindrijm (*reilen en zeilen, in geuren en kleuren, hoog en droog*), en eventueel op assonantie (*met horten en stoten*).

Tweelingformules kunnen zelfstandig in de zin optreden, in de functie van een zinsdeel (vooral als gezegden, bijvoorbeeld *kort en krachtig*) of ze maken deel uit van een langere vaste verbinding, dat wil zeggen van een zegswijze, een uitdrukking of een spreekwoord³, vergelijk de volgende voorbeelden uit het 38 Miljoen Woorden Corpus 1996⁴:

- *kort en krachtig*
bron: ot95-078.SGZ

Hij geeft regels voor het kiezen van de juiste woorden en het structureren van zinnen. De hoofdstuktitels geven deze regels **kort en krachtig** weer: 'Schrijf bondig', 'Schrijf levendig', 'Schrijf specifiek' en 'Schrijf eenvoudig'.

bron: MCJUL93OVE.SGZ

Met een **kort en krachtig** onderzoek heeft de Meppeler politie een hard drugs-lijn in de stad opgerold en 54 autokraken en inbraken opgelost.

- *vallen en opstaan*
bron: stnov1995.SGZ

Met haar drie opgroeiende zonen trekt ze van het platteland naar Amsterdam, waar ze **met vallen en opstaan** een carrière begint als schrijfster.

bron: stnov1995.SGZ

Na veel **vallen en opstaan** kreeg ik pas een paar weken geleden in Kortenberg er weer echt zin in.

- *groen en geel/geel en groen*
bron: jnlaug91.SGZ

De grootste oppositiepartij ergert zich aan de discussies over de WAO binnen het kabinet al maandenlang **groen en geel**.

bron: MCJUN95OVE.

Het werd de menseneter **groen en geel** voor de ogen, maar Sinterklaas zei geruststellend: God vergeeft wie berouw toont.

bron: RVM93-4.SGZ

Geel en groen van woede ben ik geworden van de uitspraken van Brinkman en Hillen over vrouwen en over kinderopvang.

- *schade en schande*
bron: GP92-3.SGZ

Door schade en schande hebben de autoriteiten geleerd dat het ongelooflijk moeilijk is precies vast te stellen wat bepaalde gifstoffen aanrichten in de oceanen.

bron: WK199406.SGZ

Hij kende -- **door schade en schande** wijs geworden -- het gebied als geen ander en schreef er diverse boeken over.

3. Nederlandse en Tsjechische tweelingformules

Voornoemde kenmerken van Nederlandse tweelingformules gelden in het algemeen ook voor Tsjechische tweelingformules. Tevens treffen we in beide talen vaak dezelfde syntactische patronen aan.⁵

S - Conj./Prep. - S

Nederlands	Tsjechisch
<i>dag en nacht</i>	<i>dnem i noci</i> (= dag en nacht)
<i>stap voor stap</i>	<i>krok za krokem</i> (= stap voor stap)
<i>huis en hof</i>	<i>čas od casu</i> (= van tijd tot tijd)

Prep - S - Conj./Prep. - S

Nederlands	Tsjechisch
<i>op leven en dood</i>	<i>na život a na smrt</i> (= op leven en dood)
<i>van tijd tot tijd</i>	<i>bez bázně a hany</i> (= zonder vrees of blaam) ⁶
<i>met hand en tand</i>	<i>z masa a kostí</i> (= van vlees en bloed) ⁷

Adj - Conj. - Adj

Nederlands	Tsjechisch
<i>groot en klein</i>	<i>velcí i malí/malí i velcí</i> (= groot en klein)
<i>oud en jong</i>	<i>starší i mladí</i> (= oud en jong)
<i>rijk en arm</i>	<i>chudí i bohatí</i> (= rijk en arm)

Adv - Conj. - Adv

Nederlands	Tsjechisch
<i>kort en bondig</i>	<i>krátce a stručně</i> (= kort en bondig) ⁸
<i>hier en daar</i>	<i>sem a tam</i> (= hier en daar) ⁹
<i>nu of nooit</i>	<i>ted' nebo nikdy</i> (= nu of nooit)

Deze overeenkomsten mogen echter niet verhullen dat er op dit gebied ook opmerkelijke verschillen bestaan tussen beide talen. We zijn deze op het spoor gekomen op grond van een contrastieve analyse van tweeënveertig Nederlandse tweelingformules met het voegwoord *en* en hun Tsjechische equivalenten.¹⁰ Het blijkt dat meer dan de helft van de Nederlandse tweelingformules geen fraseologisch equivalent in het Tsjechisch heeft. Dit betekent dat de Nederlandse vaste verbinding - afhankelijk van de context - omschreven of door een enkelvoudig, vaak minder expressief equivalent vervangen moet worden, bijvoorbeeld.¹¹

Ik fiets altijd door weer en wind, want ik heb geen auto.
 Jezdím na kole za každého počasí, protože nemám auto.
 Ik fiets bij elk weer omdat ik geen auto heb.

In geuren en kleuren vertelde hij over de vechtpartij in de supermarkt.
 Barvitě vyprávěl o rvačce v supermarketu.
 Kleurig vertelde hij over de vechtpartij in de supermarkt.

Het is slechts voor ongeveer een kwart van de geëxcerpeerde Nederlandse tweelingformules mogelijk een Tsjechische tweelingformule als equivalent te vinden. Deze equivalente tweelingformules komen meestal in lexicaal en/of syntactisch opzicht niet overeen. Zie ter illustratie de volgende lexicale en syntactische verschillen:

van hot naar haar lopen
 běhat od čerta k ďáblu
 van de drommel naar de duivel lopen

haat en nijd
 zloba a nenávist/závist
 toorn en haat/nijd

open en bloot
 jasně a otevřeně
 duidelijk en openlijk

zich met hand en tand verzetten/verdedigen
 bránit se zuby nehty
 verzetten zich (*instr.*) tanden (*instr.*) nagels
 (in het Tsjechisch ontbreekt het voegwoord en is er in plaats van het voorzetsel een instrumentalis gebruikt)

met hart en ziel
 tělem i duší
 (*instr.*) lichaam en (*instr.*) ziel
 (in plaats van het voorzetsel is in het Tsjechisch de instrumentalis gebruikt)

iemand met raad en daad bijstaan
 někomu být nápomocen radou i skutkem
 iemand zijn behulpzaam (*instr.*) raad en (*instr.*) daad
 (in plaats van het voorzetsel is in het Tsjechisch de instrumentalis gebruikt)

door en door
 skrz naskrz
 door door
 (in het Tsjechisch ontbreekt het voegwoord en het woord 'naskrz' is oorspronkelijk een voorzetselconstructie 'na skrz' die als één woord wordt geschreven, waarbij 'skrz' de betekenis 'door' heeft en de voorzetsel 'na' min of meer 'in/'op' betekent en daardoor de betekenis van het woord 'skrz' versterkt)

Het overige deel van de Nederlandse tweelingformules heeft in het Tsjechisch ook een fraseologisch equivalent, maar het gaat om een ander type vaste verbinding, bijvoorbeeld een idiomatische vergelijking.

moord en brand schreeuwen
řvát, jako když ho na nože bere
schreeuwen alsof hij op het mes wordt gespiest

De beschreven equivalente Nederlandse en Tsjechische tweelingformules worden echter niet in dezelfde mate gebruikt. Zie daarvoor de frequenties van enkele Nederlandse en Tsjechische tweelingformules, zoals deze in de grootste beschikbare geschreven Nederlandse en Tsjechische corpora te vinden zijn, namelijk in het 38 Miljoen Woorden Corpus 1996 (38MWC) van de Nederlandse taal en in het Tsjechische geschreven corpus SYN2000.¹²

	Nederlandse tweelingformules		Tsjechische equivalenten (tweelingformules)
9	<i>met hand en tand</i>	114	<i>zuby nehty</i>
40	<i>met hart en ziel</i>	97	<i>tělem a duší</i>
11	<i>van hot naar haar</i>	17	<i>od čerta k ďáblu</i>
22	<i>met raad en daad</i>	6	<i>radou i skutkem</i>
42	<i>door en door</i>	6	<i>skrz naskrz</i>

Het frequentere gebruik van bepaalde tweelingformules in het Tsjechisch hangt hoogstwaarschijnlijk samen met een contextuele parameter. In het Tsjechisch is het bijvoorbeeld mogelijk de tweelingformule *met hand en tand* niet alleen met *iets verdedigen* of *zich verzetten* te verbinden, maar volgens de voorbeelden uit het Tsjechische corpus SYN2000 ook met het werkwoord (*zich*) *handhaven*.

Ten slotte wijzen we erop dat zowel Nederlandse als Tsjechische tweelingformules soms verschillende syntactische varianten hebben. Vergelijk de volgende voorbeelden (de frequentie is tussen haakjes aangegeven):¹³

- willens en wetens (25)/wetens en willens (1)
vědomě a úmyslně (4)¹⁴
bron: GP91-2.SGZ
[...]*het IJmuidense concern heeft het Noordzeemilieu **willens en wetens** zwaar vervuuld.* [...]

bron: stnov1995.SGZ

[...] De Amerikaanse inlichtingendienst CIA speelde vaak **wetens en**

willens verkeerde informatie door aan het Witte Huis. [...]

bron: s#5762776,doc.tdtype=PUB,doc.temp=1998

[...]je mu třeba prokázat, že kradené zboží koupil **vědomě a úmyslně** [...]

- wijd en zijd (4)
široko daleko (187)/daleko široko (31)¹⁵
bron: MCJUL93OVE.SGZ
[...]Meppel was **wijd en zijd** bekend door zijn varkensmarkt. [...]

bron: s#262269,doc.tdtype=NOV,doc.temp=1981

[...]Ve vesnici křičeli lidé o pomoc a já byl jediný lékař **široko daleko**. [...]

bron: s#992973,doc.tdtype=COL,doc.temp=1997

[...]A **daleko široko** nebyla v kraji tak hezká zahrádka jako ta jeho. [...]

4. Besluit

In het Nederlands en het Tsjechisch kunnen de tweelingformules door identieke kenmerken van andere vaste verbindingen worden onderscheiden. Ze vervullen ook min of meer dezelfde functies. De inventaris van deze vaste verbindingen verschilt echter per taal. Nederlandse tweelingformules hebben immers lang niet altijd een fraseologisch equivalent in het Tsjechisch. Bovendien komen de equivalente Nederlandse en Tsjechische tweelingformules op lexicaal en/of syntactisch niveau meestal maar gedeeltelijk overeen. Met behulp van de beschikbare Nederlandse en Tsjechische tekstcorpora werden er ook bepaalde verschillen in frequentie, in variabiliteit en op het niveau van de collocaties ontdekt. We wijzen erop dat deze observaties slechts als voorlopig beschouwd mogen worden. Er moet een groter aantal tweelingformules onderzocht worden, bij voorkeur aan de hand van gegevens uit een parallel corpus Nederlands-Tsjechisch, dat in het kader van het project Intercorp¹⁶ voorbereid wordt en waar we in de naaste toekomst hopelijk over zullen kunnen beschikken.

Noten

¹ In het Nederlands ook *woordparen* genoemd, in het Duits bekend als *Zwillingsformeln*, *phraseologische Wortpaare* of *Paarformeln*. Zie Burger (1973: 42), Fleischer (1982: 111), Kantola (1987), Van Sterkenburg (1986).

² Vergelijk Fleischer (1982: 111).

³ Voor de definities van deze begrippen - zie het artikel *De omschrijving van spreekwoord, zegswijze, uitdrukking en gezegde* van F. Ch. van Gestel (1963).

- ⁴ Zie voor meer inlichtingen over dit corpus de webpagina van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie: www.inl.nl.
- ⁵ Deze syntactische patronen beantwoorden min of meer aan de syntactische modellen van de Duitse tweelingformules (Kantola 1987). Legenda: S = substantief, zelfstandig naamwoord, Conj. = conjunctie, voegwoord, Prep.= prepositie, voorzetsel, Adj = adjectief, bijvoeglijk naamwoord, Adv = adverbium, bijwoord.
- ⁶ Letterlijk: zonder vrees en blaam.
- ⁷ Letterlijk: van vlees en beenderen.
- ⁸ Letterlijk: kort en beknopt.
- ⁹ Letterlijk: hierheen en daarheen.
- ¹⁰ Zie het oefenboek voor gevorderden *Trefwoord 2* (de Boer et al. 1995: 49-54).
- ¹¹ Nederlandse zinnen zijn afkomstig uit het bovengenoemde leerboek *Trefwoord 2* (de Boer et al. 1995: 50-51).
- ¹² Het corpus SYN2000 bevat ongeveer 40 miljoen woorden en kan geraadpleegd worden via de webpagina van het Tsjechisch Nationaal Corpus (Český národní korpus) <http://ucnk.ff.cuni.cz/>.
- ¹³ De frequenties zijn gebaseerd op de gegevens uit het 38 Miljoen Woorden Corpus 1996 en het Tsjechische corpus SYN2000. Ter illustratie worden voorbeelden van de Nederlandse en Tsjechische tweelingformules in een bredere context aangegeven met bronvermelding afkomstig uit de bovengenoemde corpora.
- ¹⁴ Letterlijk: breed ver/ver breed.
- ¹⁵ Letterlijk: breed ver/ver breed.
- ¹⁶ Zie voor meer inlichtingen over het project de webpagina: <http://ucnk.ff.cuni.cz/intercorp/>.

Bibliografie

- Boer, Berna de et al. : *Trefwoord 2. Woordenschatoefeningen voor anderstaligen*. Groningen, 1995.
- Burger, Harald: *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlijn, 1998.
- Čermák, František en Zdenka Hrnčířová: *Nizozemsko-český slovník*. Praag, 2000.
- Český národní korpus - SYN2000. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praag, 2000. <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.
- Fleischer, Wolfgang: *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig, 1982.
- Gestel, F. Ch. van: 'De omschrijving van spreekwoord, zegswijze, uitdrukking en gezegde'. NTg 56, 214-219 (1963).
- Kantola, Markku: 'Zum phraseologischen Wortpaar in der deutschen Gegenwartssprache', Jarmo Korhonen (eds.) *Beiträge zur allgemeinen und germanistischen Phraseologieforschung. Internationales Symposium in Oulu 13.-15. Juni 1986*. Oulu: Yliopisto, 1987, 111-128.
- Máčelová-van den Broecke, Emmy en Dana Spěváková: *Česko-nizozemský slovník*. Praag, 2005.
- Het 38 miljoen woorden corpus 1996. INL, Leiden 1996. <http://www.inl.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=57&Itemid=94>.
- Sterkenburg, P.G.J. van: 'Vaste woordverbindingen (fraseologismen) en GWHN', *Neerlandica Wratislaviensia* 3, 27-69 (1986).
- Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal. 14e uitgave, hoofdredactie Ton den Boon en Dirk Geeraerts. Utrecht/Antwerpen, 2005.

ANTWOORD OP EEN VRAAG MET NEGATIE: HET NEDERLANDS EN HET OEKRAÏENS IN CONTRAST

Iryna Feoktistova (Kiev)

1. Inleiding.

Ontkennende ja/nee-vragen - ook wel twijfelvragen genoemd - zijn vanuit een contrastief taalkundig oogpunt interessant omdat de keuze van het antwoordpartikel afhangt van het antwoordsysteem dat in een bepaalde taal werkzaam is. In de taalkundige literatuur wordt er een onderscheid gemaakt tussen twee antwoordsystemen: het *polarity answering system* en het *truth value answering system* (Jones 1999: 1-51, Pope 1976: 73-74). De antwoorden *ja* en *nee* kunnen betrekking hebben op de polariteit van de zin, dat wil zeggen op de positieve of negatieve zinsvorm, of ze kunnen instemming of afwijzing uitdrukken met betrekking tot de vraagzin.

2. Zinsvorm en waarheidswaarde

Volgens het *polarity answering system* impliceert het gebruik van *ja* een positief antwoord, terwijl *nee* een negatief antwoord inhoudt. Als antwoord op de vraag: *dans je niet graag* betekent het antwoord *ja*: 'jawel, ik dans wel graag'. Het antwoord *nee* daarentegen betekent: 'nee, ik dans niet graag'. De antwoorden hebben betrekking op de zinsvorm. Volgens het *truth value answering system* worden de antwoorden *ja* en *nee* als instemming of als afwijzing gebruikt. Als antwoord op voormelde vraag betekent het antwoord *ja* nu: 'wat je zegt, klopt: ik dans inderdaad niet graag'. *Nee* daarentegen drukt nu uit: 'wat je zegt, klopt niet: ik dans wel graag'. De antwoorden hebben hier betrekking op de waarheidswaarde van de vraagzin (Jones, 1999: 8-14). Jones noemt enkele Europese talen, die volgens het polariteitssysteem functioneren: het Engels, het Frans, het Duits, het Nederlands, het Noors en het Zweeds (1999: 37). Hij wijst erop dat er soms tegen de regels van een bepaald antwoordsysteem gezondigd wordt. Het West-Vlaams en bepaalde varianten van het Engels, die buiten Groot-Brittannië worden gesproken, kunnen tevens volgens het waarheidswaardesysteem functioneren (1999: 11). Bald schrijft dat het Engelse antwoordpartikel *yes* als instemming bij een ontkennende

NEERLANDISTIEK IN CONTRAST

Bijdragen aan het Zestiende Colloquium Neerlandicum

Redactie

Jane Fenoulhet

Arie J. Gelderblom

Marja Kristel

Josien Lalleman

Lut Missinne

Jan Pekelder

© Auteurs, 2007

Ontwerp beeldmerk: Kok Korpershoek, Amsterdam
info@korpershoek.com

Omslagontwerp: Heleen Kraakman
helen@zusofzo.nl

DTP: Sunny Ink, Amsterdam

Rozenberg Publishers
Bloemgracht 82 HS
1015 TM Amsterdam

tel: 020 - 625 54 29
www.rozenbergps.com

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN 978 90 5170 961 2
NUR 620

Het Zestiende Colloquium Neerlandicum en deze bundel zijn tot stand gekomen dankzij de financiële ondersteuning door

Nederlandse Taalunie
Prins Bernhard Cultuurfonds
Universiteit Gent
Vlaams-Nederlands Comité voor de Nederlandse Taal en Cultuur
Stichting tot instandhouding van het gedachtegoed van F. de Munnik
Provinciebestuur Oost-Vlaanderen
Ons Erfdeel vzw
Stichting Promotie Internationale Neerlandistiek
Stichting Fonds voor de Geld- en Effectenhandel

